

આત્માનું ધામ અને નવી સૃષ્ટિ

વસ્તુનિર્દેશ

રાજા અશ્વપતિએ અત્યાર પહેલાં જે બધું કર્યું હતું તેના કરતાં વધારે જબરજસ્ત કામ બાકી રહ્યું હતું. જેની અંદરથી અખિલ અસ્તિત્વ આવેલું છે, વિચાર વડે ન પકડાયેલું સત્ય જે જાણે છે, ને સર્વ કંઈ જોનારી દૃષ્ટિથી જે સચરાચરની સંભાળ લઈ રહ્યું છે તેની તરફ એ હવે વળ્યો. પૃથ્વી પર અત્યાર લગી ન હતું તેવું એક બળ એને જોઈતું હતું, માનવી સંકલ્પની શક્તિથી અતિમહાન એક દેવી શક્તિની સહાય એને જોઈતી હતી, હાલ માત્ર દૂરથી જ દેખાતા એક સત્યની જ્યોતિ, સર્વશક્તિમાન મૂળમાંથી આવતી સંમતિ એ માગતો હતો. પરંતુ ઊર્ધ્વમાંથી ઉત્તર આવ્યો નહીં. અચેત અંધારમાંથી આવતો અવરોધ, જીવનનાં ઊંડાણોમાંથી ઊઠતો અસ્વીકાર, વસ્તુઓના ઉદ્ભવમાંથી આવતો ઈનકાર એણે જોયો. એના પોતાના અચિત્માં, અવચેતનમાં, પ્રાણમાં અને મનમાં જે દગાબાજ તત્ત્વો હતાં તેમનો બડબડાટ અને ફડફડાટ ને તેમની વિરોધી પ્રવૃત્તિ આડે આવતાં હતાં. પુરાણી આદર્શ લાગતી વસ્તુઓ ઉપરની પ્રીતિ, રૂપાળી દેખાતી અપૂર્ણતાઓ, મીઠી દુર્બળતાઓ વકીલાત કરી દયા યાચી રહી હતી. એ સૌને ભરાઈ રહેવા માટે ખાસ્સું અંત વગરનું અચિત્ એમને મળ્યું હતું.

રાજા સાવધ બન્યો. કામનાને લોહીલુહાણ કરી એના મૂળમાંથી એણે ખેંચી કાઢી ને એનું ખાલી થયેલું સ્થાન દેવોને આપ્યું. એનો અંતરાત્મા સાગર માફક ઊમટીને આગળ આવ્યો ને એના તનમન ઉપર ફરી વળ્યો. એની ચેતના વિશ્વને ભેટવા માટે વિસ્તરી. એણે પોતાની અંદરના સર્વને અંતર્યામીનું સામ્રાજ્ય બનાવી દીધું. એને પ્રાપ્ત થયેલી વિશ્વરૂપતામાં એના મન સાથે બધાં મન, એના હૃદય સાથે બધાં હૃદય, ચૈત્ય સાથે ચૈત્ય, ને એનાં માંસમજ્જા સુદ્ધાં ભૂતમાત્ર સાથે એકાકાર બની ગયાં. રાજા કૃતાર્થ બન્યો. એ અવસ્થામાં એ વિશ્વ પારના આરોહણ માટે ને વિશ્વને બચાવી લે એવા અવતરણ માટે વાટ જોવા લાગ્યો. એના માનવી વાધા ઊતરી ગયા,

સર્વશક્તિમાનની અવિચલ શાંતિમાં એ સ્થિર થયો ને એનાં અંગાંગ ઉપર પરાત્પર પરમાત્માનો હાથ મુકાયો.

એના આત્માએ હવે તારાઓના ક્ષેત્રરૂપ અવકાશને તજ્યો. પ્રભુના શ્વાસથી એની નૌકા ચાલવા લાગી. એ એક સર્વજ્ઞ સમાધિમાં લીન થયો. સત્, અસત્ ને એ ઉભયથી રહિત અવસ્થામાં યાત્રા કરતો કરતો એ પોતાના સનાતન મૂળે પહોંચ્યો. ત્યાં કશું પાંખ ફફડાવતું ન 'તું, ત્યાં આદિ કે અંત જેવું કશુંય ન 'તું, કલ્પોનો કામદાર ત્યાં આરામમાં ઢળેલો હતો. ત્યાં હતું બ્રહ્મની નિશ્ચલ શક્તિનું સામ્રાજ્ય, સર્વજ્ઞ અને સર્વસમર્થ કેવળ શાંતિ ત્યાં વિરાજતી 'તી. સર્વને અવલોકતા એક એવા બ્રહ્માત્મ સાથે રાજા ત્યાં રહ્યો, ને પોતે અજન્મા અને અમર બની ગયો. ત્યાં નીરવતા હતી પણ તે હતી દેવતાઓના જન્મ પૂર્વની નીરવતા. વિશ્વશક્તિ ત્યાં પરમાત્માના આદેશની મૂક ભાવે વાટ જોઈ રહી હતી.

પછી તો એક જીવંત એકતા રાજાના હાઈમાંથી વિસ્તરતી અનુભવાઈ. મહાસુખ, પ્રકાશ અને શક્તિ અને અગ્નિવિશુદ્ધ પ્રેમ એક બૃહત્ આશ્લેષમાં અંતર્ગત થયાં. અનેક જગતો હોવા છતાં તે સૌનો આત્મા તો એક જ હતો. આ જ્ઞાનમાંથી એક અદ્ભુત સર્જન સમુદ્ભવ્યું. એમાં અસંખ્ય રૂપોમાં રમમાણા એકતાના હૃદયે સર્વનો નિવાસ હતો. કોઈ કોઈથી અળગું પડેલું ન 'તું, કોઈ કેવળ પોતાની જાત માટે જીવતું ન 'તું ; પ્રત્યેક પોતાની તેમ જ અન્ય સર્વની અંદરના પ્રભુ માટે જીવન ધારતું. મૌનના હૃદયમાંથી હાસ્ય ફૂટતું, શાંત અવકાશમાં સૌન્દર્ય લહેરિયાં લેતું, કાળના અગાધ હૃદયમાં જ્ઞાન પ્રકાશતું.

ત્યાં રાજાનું મન સંપર્ક સાધતાં અસંખ્ય મનોને પ્રત્યુત્તર આપતું. રાજાનો શબ્દ વિશ્વની વાણીના અક્ષરોનો બનેલો હતો. રાજાનું જીવન બ્રહ્માંડની હિલચાલનું ક્ષેત્ર હતું. કરોડો કામનાઓ મેળમાં રહી એક જ લક્ષ્યની પ્રતિ ગતિમાન રહેતી. રાજાના હૃદયમાં કોટિ કોટિ જીવોનું સુખ એકનું જ હોય એવું બની ગયું હતું. એકસ્વરૂપ સર્વસ્વરૂપ પ્રતિ ને સર્વસ્વરૂપ એકસ્વરૂપ પ્રતિ અભિલાષા રાખતો. બ્રહ્મની શુભ્ર તટસ્થતા આશ્ચર્યોની કીડાભૂમિ બની ગઈ હતી. ગૂઢ અકાળની ગૂઢ શક્તિઓ ત્યાં મળતી. સનાતન દેવી પોતાના બ્રહ્માંડમય ગૃહમાં સંચાર કરતી ને પ્રભુની માતાના સ્વરૂપમાં પોતાના બાલક સાથે રમતી. પ્રભુને માટે વિશ્વ માનું પ્રેમનું હૃદય

હતું. સનાતન સત્યો પ્રભુનાં રમકડાં હતાં. ત્યાં જડતત્ત્વ આત્માની સઘનતાનું બનેલું હતું. કાળ ત્યાં શાશ્વતીનો પારદર્શક જામો હતો. અનંતતાના પુલિનો પર ગોચર જગત સત્યતાનું શ્રીભગૃહ હતું.

આ આધ્યાત્મિક અવસ્થાઓથી સમાન્તર એવી એમનાથી ઊલટી યોજના પણ કાર્ય કરતી હતી. બે ઈનકારોનો ભેટો થતો, પોતાનામાં રહેલા આત્માને ન જાણનારું જગત ને પોતે જે જગતને બનાવ્યું છે તેને ન જાણતો આત્મા. ત્રણ શક્તિઓ એ વિસંવાદિતા પર અમલ ચલાવતી. આરંભમાં એક અજ્ઞાન શક્તિ, મધ્યમાં પ્રયત્ને મયેલો દેહધારી જીવ, અને અંતમાં જીવનનો ઈનકાર કરતો નીરવ આત્મા.

અજ્ઞાનનો અંધકાર કોશેટો બનીને આપણા ઉદાત્ત ભાવિને છુપાવી રાખે છે. એની અંદર પુરાયેલો પાંખાળો ચમત્કાર સમય પહેલાં બહાર નીકળીને પોતાના સૌન્દર્યને નિરાકાર વિરાટમાં રખે ને વેડફી મારે ને અજ્ઞેયની રહસ્યમયતામાં ગરક થઈ જઈ જગતનું અલૌકિક ભાવિ સિદ્ધ કર્યા વગર રખે ને એ તેને તજી દે એ એક ચિંતા રહેતી.

અત્યારે માત્ર ભ્રમણા મનાતી એક નવી સૃષ્ટિ જૂનીમાંથી ઊભી થશે. જ્ઞાનને વાક્ આવશે, સૌન્દર્ય સ્વર્ગીય પ્રકૃલ્લતા ધારશે, સુખદુઃખ પરિપૂર્ણ આનંદમાં નિમગ્ન થઈ જશે : પરમાત્મા પૃથ્વી ઉપર સચેતન બનશે, કાળના નૃત્યમાં શાશ્વતનાં આશ્ચર્યો જોડાશે.

અશ્વપતિને જ્યારે દૂરનું જગત વિદેશીય જેવું જણાતું હતું, આત્મા અને શાશ્વતી, એ બે જ સત્ય જણાતાં હતાં, ત્યારે મથામણમાં પડેલી ભૂમિકાઓમાંથી એક સ્મૃતિ આરોહીને એની પાસે આવી. એની સાથે આવેલા પોકારને નિગૂઢ પરમાત્માના એક રશ્મિએ ઉત્તર આપ્યો.

છેક નીચે પણ અણસીમ એકતા વસી રહી છે. બીજ રૂપે રહેલો જીવ ત્યાં પોતાની સર્વશક્તિમત્તાને ને સર્વજ્ઞતાને છુપાવીને રહેલો છે. રાજાને જાતનું ને પોતે શા માટે જન્મ લીધો છે તેનું ભાન હતું. પોતાનામાં બે સત્ત્વો હતાં, એક વિશાળ, મુક્ત અને કૂટસ્થ, બીજું ઉપરનાનો અંશ ને પ્રયાસપરાયણ, બદ્ધ અને આવેગી. એ બન્નેનો સંબંધ થઈ જાય તો તે બે ભુવનો વચ્ચેનો સેતુબંધ બની જાય.

બધું જ કંઈ સૂમસામમાં સમાપ્ત થતું નથી. રાતના દીવા જેવું રાજાનું હૃદય ક્યાંક સચેતન હતું ને એકલું નીચે ઢળેલું હતું. ત્યાંથી તે હવે ગૂઢ

આરાધનાના ભાવમાં લીન બનીને પોતાના પ્રકાશના ને પ્રેમના પ્રભવ પ્રતિ વળ્યું. પોતે જેમને જોઈ શકતું ન 'તું' તે ઊંચાઈઓ પ્રતિ એણે નજર નાખી, પોતે જેમને છોડી શકતું ન 'તું' તે ઊંડાઈઓમાંથી એ ઝંખના કરી રહ્યું હતું. અર્થના જ એનો એકમાત્ર ધર્મ હતો, પરમાનંદને વસ્તુમાત્રના કારણ રૂપે એણે પ્રમાણ્યો હતો; બીજું કોઈ જેમાં ભાગીદાર બની શકતું ન 'તું' તે કઠોર મહાસુખનો એણે બહિષ્કાર કર્યો, શાંતિ માટે જ જે શાંતિ હતી તેનો અસ્વીકાર કર્યો, ને પોતે જેની સાથે તાદાત્મ્ય સ્થાપવા માગતું હતું તે જગદંબા તરફ એ વળ્યું. પૃથ્વી ને પૃથ્વીના માનવો માટે એ દેવીનું આગમન બધા માગતા હતા. અજ્ઞાત પ્રતિ એણે પ્રાર્થનાનો પોકાર પાઠવ્યો. માના પદધ્વનિને સુણવાની એની આશા હતી. નિઃસ્પંદ આત્મામાં થઈને આવવાવાળા પરમાત્માના આદેશના શબ્દની એ રાહ જોતું હતું.

પોતે જે સૌ કર્યું 'તું' તે થકી જ્યાદા

જંગી કાર્ય બાકી રહી ગયું હતું.

જ્યાંથી અસ્તિત્વ સૌ આવે તેની તરફ એ વળ્યો,
આપણાં ચિંતનો પૂઠે છે જે સત્ય, ને જે નથી ગ્રહાયલું,
તેનું છે જ્ઞાન જેને ને

જે પોતાની સર્વદર્શી દૃષ્ટિ દ્વારા ચોકી વિશ્વતણી કરે
તે રહસ્યમહીંથી એ સંજ્ઞા રૂપે ઉપસ્થિત.

ગમ્ય જેહ નથી એવી નિજ ચૈત્યતણી નિઃસ્પંદતામહીં,
સાન્દ્ર, એકાગ્ર ને ભવ્ય એકાકી ને ધીરભાવ વડે ભર્યો,
સંમૂર્ત આશના જેવો બેઠો 'તો' એ પ્રાર્થના-પીઠિકા પરે
ગતિહીન બની જઈ.

હજુ જે ન હતું પૃથ્વી પર તેવું બળ એ માગતો હતો,
મર્ત્ય સંકલ્પને માટે અતિશે જે મહાન છે
એવી શક્તિતણી સાહ્ય એ સંપ્રાપ્ત કરવા માગતો હતો,
અત્યારે દૂરથી માત્ર દેખાતું તે સત્યની જ્યોતિ ઝંખતો,
સર્વસમર્થ પોતાના

ઊર્ધ્વવર્તી મૂળકેરી મંજૂરી માગતો હતો.

કિંતુ આભા બનાવી દે

એવાં શૃંગોથકી એકે શબ્દ આવ્યો નહીં નમી;
 હતાં આવરણો ઢાંક્યાં કાલાતીત, આવ્યો એકે ઉઘાડ ના,
 અસહાયા ઉદાસીના રિક્તતાથી પીડાતાં વરસો હતાં.
 બદ્ધ માનવતાકેરા સ્વાભાવિક વણાટમાં
 એણે અનુભવ્યો એક પ્રતિરોધ, જંગી, કટ્ટર, નીરવ;
 અચિત્ત ને અંધ આધાર આપણો જે ત્યાંથી એ આવતો હતો,
 ઊંડણોમાં પ્રાણકેરાં હઠીલો ને મૂક જે ઈનકાર છે,
 ને વસ્તુમાત્રને મૂળે જે અજ્ઞાન નકાર છે
 ત્યાંથી એ આવતો હતો.

નિજ દૃષ્ટિથકી છૂપો
 અવગુંઠનમાં રે'તો રાત્રિ સાથે
 સહકાર પોતામાંયે હતો હજુ:

નિજ પાર્થિવ સત્તામાં
 હજી એવું હતું કૈંક, અચિત્ત સાથે રાખતું 'તું સગાઈ જે,
 કેમ કે એ અચિત્તમાંથી એનો જન્મ થયો હતો.
 લુપ્ત ભૂતતણી સાથે છાયારૂપક એકતા
 જગને ચોકઠે જૂને સંઘરીને રખાયલી
 હતી છાની છુપાયલી,
 ને તે પ્રત્યે ગયું નહોતું લક્ષ્ય દીપિત ચિત્તનું,
 અને તે મન ને આત્મા આપે એને પસંદગી
 તે માટે કાનમાં આવી જપતી 'તી હજીયે અવચેતને
 અને સ્વપ્નદશામહીં.

તત્ત્વો તેનાં દગાખોર પ્રસર્યા 'તાં દાણા લપસણાસમાં
 ને આશા રાખતાં 'તાં કે સત્ય જેહ ભીતરે આવતું હતું
 તે પડે ઠોકરાઈને

અને પર્યટતા જૂના આદર્શોના અવાજ ત્યાં
 રડતા સ્વરથી દિવ્ય દયા માટે આજીજી કરતા હતા
 કે આપણી ઘરાકેરી મનોહર અધૂરપો
 અને મર્ત્ય અવસ્થાનાં મીઠાં મીઠાં દૌર્બલ્યોને મળે જગા.
 બેવફા પ્રભુને જે આ હતું તત્ત્વ તેની શોધ કરી કરી

તેને દેશપાર કાઢી મૂકવાનું નક્કી એણે કર્યું હવે.
 સાવ ખુલ્લાં કર્યાં એણે ધૂપાં સ્થાન સ્વભાવનાં,
 અંધારાં ભોંયરાંઓ ને ખૂણાઓ સૌ શોધ્યાં અગ્નિ-સહાયથી,
 જ્યાં શુભ શુદ્ધિની સ્વર્ગતણી પાવક જ્વાળથી
 બચવાને શોધતાં 'તાં આશરો અંધકારમાં

સહજવૃત્તિઓ દૂર કરાયલી

ને વિદ્રોહો રૂપબદ્ધ જેઓ હજુ થયા ન તે.
 હતું અદિવ્ય તે સર્વ લાગતું 'તું નાશ પામી ગયા સમું:
 છતાં કો અણુ શું છેક ભિન્ન તત્ત્વ છટકી જાય, શક્ય તે,
 ને અંધ શક્તિનું ધૂપું કેન્દ્ર કોક સંતાયેલ રહે હજુ.
 એનું કારણ એ છે કે અચિત્ સુદ્ધાં અનંત છે;
 એના ગર્ભોત્પન્ન માપ

કાઢવાનો જેમ જેમ વધુ આગ્રહ આપણો
 તેમ તેમ વધારે એ વિસ્તરે છે,

વિસ્તરે છે અંત આવે ન ત્યાં સુધી.

રખે માનવ પોકાર કરી દે ભ્રષ્ટ સત્યને
 એને માટે પછી એણે કામનાને
 બળાત્કાર કરી ખેંચી કાઢી એનાં રક્ત ઝરંત મૂળથી,
 ને થયેલી જગા ખાલી દેવોને અર્પિતા કરી.
 નિષ્કલંક સ્પર્શ આમ ધારવા એ શક્તિમાન બની ગયો.
 સૌથી જબ્બર ને છેલ્લું રૂપાંતર થયું હવે.
 મહાસાગરની જેમ અંતરાત્મા એનો આગળ આવિયો,
 અને ફરી વળ્યા તેના તરંગો ત્યાં મન ને દેહની પરે;
 આશ્લેષે વિશ્વને લેવા વિસ્તરેલો
 એનો આત્મા અંતર્બાહ્ય એકાકાર બનાવતો
 વિશ્વવ્યાપી રાગમેળરૂપ જીવનને કરી
 અંતર્યામીતણું એને મહારાજ્ય બનાવતો.
 આ વિશ્વાત્મકતા એની બેશુમાર બની ગઈ
 એવી કે તે મહીં એની ચૈત્ય-પ્રકૃતિએ તથા
 ચિત્તભાવે સમાવેશ પોતાને અંતરે કર્યો

પ્રત્યેક ચૈત્ય-આત્માનો અને પ્રત્યેક ચિત્તનો,
એટલું જ નહીં કિંતુ બદલાઈ ગઈ બધી
જિંદગી માંસમાટીની ને શિરા-સ્નાયુઓતણી
ને જે જીવંત છે તે સૌ સાથે માંસમાટીમાં ને શિરાદિમાં
એકરૂપ બની ગઈ.

બીજાઓનો હર્ષ એને પોતાનો હર્ષ લાગતો,
ને બીજાઓતણો શોક એ પોતાના શોકના સમ ધારતો,
સારા યે વિશ્વને માટે એને હૈયે અનુકંપા ભરી હતી,
મહાસાગરના જેવી વિશાળી એ

સૃષ્ટિકેરા ભારને ધારતી હતી
ધારે છે ઘરણી જેમ યજ્ઞ જીવસમસ્તનો,
નિગૂઢ પરમાત્માના આનંદે ને શાંતિએ રોમહર્ષિણી.
હતું ના ટીપણું હાવે અંતવિહીન ભેદનું,
આત્માની એકતા છૂપી એકાકાર બનાવતી,
સારો સ્વભાવ લહેતો 'તો એકમાત્ર મુદા ફરી;
જીવ ને જીવની વચ્ચે ફાટફૂટ હતી નહીં,
વિશ્વ ને વિભુની વચ્ચે હતો એકે ન આંતરો.
રૂપ ને સ્મૃતિની સીમા રચનારી

રેખાકેરો પરાભાવ થયો હતો;
મન આચ્છાદતું ઝાલી બેળે ખેંચી કરાયું અળગું હતું,
ઓગાળી એ કઠાયું 'તું ને હવે એ સંભવી શકતું ન 'તું,
જેણે જગ બનાવ્યું છે તે દેખાતી હતી એકલ ચૈતના;
જ્યોતિ જ્યોતિ અને ઓજ ઓજ સર્વ હતું હવે.
ક્ષુદ્ર સ્વરૂપનું ચક્ર હવે ચાલી ગયું હતું,
એની અંતિમ ને આછી નિશાની યે લોપ પામી ગઈ હતી;
પૃથગ્-ભાવી હવે સત્-તા સંવેદાતી હતી નહીં;
થઈ અલોપ એ હાવે જાતનેય ન જાણતી,
હતી પ્રલય એ પામી આત્માકેરી વિશાળી એકતામહી.
સર્વમયતણી એક ગતિરૂપ સ્વભાવ એહનો બન્યો,
પોતાને શોધતાં એને જણાયું કે સ એવ સર્વરૂપ છે,

હતો પ્રતિનિધિ એનો જીવ સર્વસ્વરૂપનો,
 જે એક પરમાત્મા શું થવા યુક્ત
 વળી પાછો જતો 'તો સ્વ-સ્વરૂપથી.
 માનુષી વિધિનું સૂત્ર થઈ પાર ગયું હતું;
 પૂર્ણપાવનને છાયાગ્રસ્ત હૈયું માનવી જે બનાવતું
 તેણે ધબક ધારી 'તી દેવકેરી મહાબલી;
 છે જેને જ્ઞાન તે સત્યમહી એનું
 મન ખોજ કરનારું શમ્યું હતું;
 વિશ્વ જીવનનો સ્ત્રોત હતું જીવન એહનું.
 કૃતાર્થ એ હતો ઊભો વિશ્વકેરી સર્વોચ્ચ રેખની પરે,
 વાટ જોતો વિશ્વ પાર લઈ જાતા ચડાવની,
 વાટ જોતો વિશ્વકેરા પરિત્રાણે આવતા અવતારની.
 પ્રભાવી મહિમા એક ને પ્રતીક પૃથ્વીને વીંટળી વળ્યાં,
 આવિર્ભાવો આત્મસ્થ અવલોકતા,
 અને પવિત્ર વિસ્તારો ઘેરાઓ ધાલતા હતા,
 પ્રાણ અનંતતાઓનાં સાન્નિધ્યો નિકટે હતાં,
 તેજસ્વી દૂરતાઓ યે ઝૂકી પાસે સગોત્ર શી.
 ઈન્દ્રિયજ્ઞાનનો લોપ થયો ભવ્યરૂપ એ વિલસાટમાં,
 ક્ષણજીવી સ્વરો એના શ્રવણોથી સરી પડ્યા,
 ને વિચાર ગુમાવીને સ્વસામર્થ્ય કો થાક્યા દેવના સમો
 વિશાળો ને વિભાહીન ગયો ડૂબી ગૂઢના સાગરોમહી.
 મર્ત્ય ચિંતનના વાઘા ફગાવાઈ ગયા તળે
 નિરપેક્ષા દૃષ્ટિ માટે જ્ઞાન એનું અનાવૃત તજી દઈ;
 સંચાલન પડ્યું બંધ દૈવનું ને બંધ પ્રકૃતિની પડી
 સદા જાગ્રત પ્રેરણા:
 ખેલવાની ઉછાળાઓ ઠરી સંકલ્પના ગયા
 નિશ્ચલા શાંતિમાં સર્વસમર્થની.
 પ્રાણ પોઠી ગયો એનાં અંગોમાંહે
 સુવિશાળ અને નિઃશબ્દતા ધરી;
 નગ્ન, દીવાલથી મુક્ત, ને અત્રસ્ત,

અમૃતત્વતણી દૃષ્ટિ સીમાહીન હતો ધારી રહેલ એ.
પરવારી ગઈ છેલ્લી ગતિ ને તે સાથે સર્વ
સ્પંદહીન બની ગયું.

અદૃષ્ટ પરમાત્માના હસ્તકેરો ભાર એની પરે હતો,
તેણે અંગો પરે એનાં બ્રહ્મમુદ્રા મારી માપી જતી ન જે,
ગળી અનંતતા એને ગઈ સીમાબંધમુક્ત સમાધિમાં.

ઉચ્છ્વાસે પ્રભુના પ્રેર્યો જેમ કોઈ નૌકા નિજ ચલાવતો
વિશાળા સાગરોમધ્ય થઈ જાય

તટો પ્રત્યે રહસ્યમયતાતણા,
નીચે અગાધ, અજ્ઞાત આસપાસ રહેલ છે,
તહીં અશ્વપતિતણા

આત્માએ તારકોકેરું ક્ષેત્ર અંધ, અવકાશ તજ્યો હવે.
માપિત જગને જે સૌ બનાવે છે તેનાથી દૂરદૂરની
ગુપ્ત શાશ્વતતાઓમાં ઝંપલાવી,
ફેણાતી મનની બાહ્ય સપાટીથી ફરી જઈ

સર્વજ્ઞાન સુષુપ્તિમાં

નિઃશબ્દ આપણામાંના વિરાટો પ્રતિ એ વળ્યો.
અધૂરી પહોંચ જ્યાં શબ્દ ને વિચારતણી, તે પાર ઊર્ધ્વમાં
રૂપનો આખરી ટેકો છે તે દૃષ્ટિથકી પાર પ્રદેશમાં
પરચેતનની જ્યોતિકેરા ઘેરા વિસ્તારોમાં વિલીન એ,
કે અલક્ષણ ને ખાલી શૂન્યાકારે કરતો એ મુસાફરી,
માર્ગહીન અસંમેય મધ્યમાં સાવ એકલો,
યા અનાત્મ અને આત્મ અને આત્મવિહીનતા

પસાર કરતો જતો,

સચેત મનના સ્વપ્નકિનારાઓ પાર ઓળંગતો જતો,
અંતે જઈ પહોંચ્યો એ નિજ મૂલે સનાતન.
અશોક શિખરો માથે ઊડતો કો પોકાર ક્ષુબ્ધ ના કરે,
મર્ત્ય લીલાથકી ઊર્ધ્વે શુદ્ધ અસ્પૃષ્ટ વ્યાપ્ત છે
વાતાવરણ આત્માનું સૂમસામ અને નિશ્ચલતાભર્યું.

ન ત્યાં આદિ, ન ત્યાં અંત;
 જે સૌ છે ગતિમંતું તે સૌની છે ત્યાં શક્તિ સ્થાયી સદાયની;
 કલ્પકાળતણો કાર્યશ્રમસેવી છે ઢળ્યો ત્યાં વિરામમાં.
 ચાવીએ ચાલતી કોઈ સૃષ્ટિ શૂન્યમહી ત્યાં ફરતી નથી,
 ન ત્યાં કો રાક્ષસી યંત્ર જીવ જેને વિલોકતો;
 કચૂડાટ કરે ના ત્યાં જંગી યંત્રો દૈવને હાથ ચાલતાં;
 એક હિ દૃઢયે યોગ પુણ્યની સાથ પાપનો,
 સ્વયં પ્રેમતણી બાથે સંઘર્ષી અથડામણો,
 અસંગતિ અને દૈવયોગનાં મૂલ્ય કાઢવા
 પ્રયોગ જીવને થાય તેની પીડા ત્યાં હતી ન ભયંકરી;

ખતરો ના મનકેરા જુગારનો
 તટસ્થ દેવતાઓની હોડમાં જે મૂકે જીવન આપણાં,
 જ્યોતિઓ ખસતી રે'તી, ને છાયાઓ વિચારની
 ન 'તી ત્યાં પડતી બાહ્યવર્તી ચેતનની પરે,
 ને છે જ્ઞાન જહીં એક અજ્ઞાન ખોજનાર તે
 મૂક સાક્ષી આત્મકેરા સ્વપ્નાનુભવની મહીં
 અર્ધ-દૃષ્ટ જગત્કેરો ભ્રમ ના ઉપજાવતી,
 પગલાંની જિંદગીનાં અણજોડ ઠોકરાતી પરંપરા
 જોવા ત્યાં મળતી ન 'તી,
 આકસ્મિક પ્રયોજાતું જિંદગીનું સ્વરૂપ ને
 સત્ય ને જૂઠની એની સમતોલપ્રમાણતા
 પ્રવેશી શક્તાં ન્હોતાં ગતિહીન એ નિર્વિકાર રાજ્યમાં,
 એમને ત્યાં જીવવાને ન 'તું કારણ કોઈ કે

અધિકારેય ના હતો;
 નિઃસ્પંદ નિત્યતામાં ત્યાં નિજમાં સમવસ્થિતા,
 સર્વજ્ઞા ને સર્વશક્તિમતી સ્વશાંતિમાં રહી
 બ્રહ્મની નિશ્ચલા શક્તિ માત્ર રાજ્ય ચલાવતી.
 વિચાર સાથ સંઘર્ષ થતો ના ત્યાં વિચારનો,
 ને ન સત્ય સત્યની સાથ બાખડે,
 હકની ના પ્રતિસ્પર્ધી હક સામે લડાઈ ત્યાં;

ગોથાં ખાતાં અને અર્ધ-દેખતાં ત્યાં ન જીવનો,
એક સંયોગથી બીજા અણધાર્યા સંયોગે સંચરંત જે,
અચિત્ અચિત્ તણાં સર્જ્યા શરીરોમાં પરાણે ઘબકંત તે
હૃદયોના દુઃખાનુભવ ત્યાં નથી.

નિરાપદ અને ગૂઢ ને અમંદ અગ્નિના શસ્ત્રથી સજ્યા
રખેવાળો શાશ્વતીના સત્યકેરા મોટા આધારની પરે
રાખતા 'તા સદા સ્થાપી ધર્મ એનો સનાતન,
ભવ્યભવ્ય એના અનંત ધામમાં.

મૂક અધ્યાત્મ પોતાના શયને ત્યાં નિર્વિકાર પડી પડી
પરા પ્રકૃતિ જાણે છે પોતાના આદિમૂળને,
અને નિશ્ચલ ભાવે એ નિત્યકેરી શાંતિમાં સંસ્થિતા રહી
અનેકાનેક વિશ્વોના ચલનોને આપે છે અનુમોદનો.
સર્વ-કારણ, ને સર્વાધાર ને સર્વથી પૃથક્,
નિશ્ચલા સ્વ-અવસ્થામાં રહી સાક્ષી સમીક્ષતો,
આંખ અમિત મોટી સૌ સૃષ્ટ વસ્તુ નિરીક્ષતી.
અળગો, શાંતિમાં સૃષ્ટિ-ક્ષોભથી પાર ઊર્ધ્વમાં,
સનાતનીય શૃંગોમાં લયલીન બની જઈ
અકૂલ નિજ આત્મામાં સંરક્ષારયેલ એ રહ્યો,
સાથી એનો હતો માત્ર એક એવ વિશ્વને અવલોકતો.
મન અત્યંત ઓજસ્વી એવું કે જે ન બંધાતું વિચારથી.
પ્રાણ એવો અમર્યાદ કે આકાશ

એની કીડા માટે નાનું બન્યું હતું,
એવો સીમાતીત આત્મા કે એને ના કાળની ખાતરી થતી,
આવું અશ્વપતિ માટે બન્યું હતું,
એણે અનુભવ્યો અંત વિશ્વના દીર્ઘ દુઃખનો,
બન્યો આત્મા અજન્મા એ જે કદી મરતો નથી,
અનંતતાતણાં સત્રોમહી સામેલ એ થયો.
આદિ એકાંતતા વિશ્વ-મર્મરાટ પરે પડી,
કાળ-જાયી વસ્તુઓની સાથે સ્થાપિત જે હતો
તે સંપર્ક મટી ગયો,

થઈ પ્રકૃતિની ખાલીખમ મોટી બિરાદરી.

બધી જ વસ્તુઓ પાછી અણાઈ 'તી

નિરાકાર પોતાના બીજરૂપમાં,

યુગચક્રી ઘડી માટે વિશ્વે નીરવતા ધરી.

જો કે પ્રકૃતિ પીડાર્ત્ત એણે છોડેલ જે હતી

તે વિશાળાં અસંખ્યાત નિજ ક્ષેત્રો

એની નીચે સાચવીને રહી હતી

છતાં એનું બેશુમાર મોટું કાર્ય

હઠી દૂર દૂર નષ્ટ થતું હતું,

જાણે કે આખરે જીવ વિનાનું કો સ્વપ્ન હો ન વિરામતું.

ઉચ્ચ નીરવતાઓથી શબ્દ એકે નીચે ના આવતો હતો,

એનાં એકાંત વેરાનોમાંથી કો ન'તું ઉત્તર આપતું.

અવસાનતણી શાંતિ સ્પંદહીના કરી રાજ્ય રહી હતી,

દેવોના જન્મ પૂર્વેની વિસ્તરેલી હતી અમર ચૂપકી;

આવૃત પરમાત્માના આખરી ફરમાનની

વિશ્વવ્યાપી શક્તિ એક વાટ જોઈ રહી હતી.

જાણે કો સિંધુ પોતાના અગાધોની કરતો હોય શોધ ના

ઓચિંતાંની તેમ એક દૃષ્ટિ નિમ્ન દિશે નમી;

જીવંત એકતા એક નિજ મર્મપ્રદેશે વિસ્તૃતા થઈ

ને અસંખ્ય સમૂહોની સાથ એણે સંયુક્ત નૃપને કર્યો.

એક મહાસુખે, એક જ્યોતિએ, એક શક્તિએ,

એક જ્વાલા-શુભ્ર પ્રેમે

પકડી સર્વને લીધું અણમેય એક આશ્લેષની મહી;

અસ્તિત્વે એકતાકેરે હૈયે પ્રાપ્ત પોતાના સત્યને કર્યું.

ને એ ઉભય સર્વેના આત્મા સાથે અવકાશ બની ગયાં.

લયો વિશ્વતણા મોટા

એક એવા ચિદાત્માના હૈયાની ઘબકો હતા,

લહેવો ભાવ એ જ્વાલામયી શોધ હતી પરમદેવની,

સર્વે મન હતુ એક વીણા અનેક તારની,

સર્વે જીવન સંગીત હતું મિલન પામતાં
અનેક જીવનોત્સુ;

કેમ કે જીવનો ઝાઝાં હતાં કિંતુ આત્મા એક જ ત્યાં હતો.

આ જ્ઞાન વિશ્વના બીજ રૂપ હાવે બન્યું હતું:

ને સુરક્ષિત આ બીજ હતું રાખ્યું પટારામાં પ્રકાશના,
એને અજ્ઞાનના કોષની આવશ્યકતા ન 'તી.

પછી વિસ્મયકારી એ મહાશ્લેષકેરી લયસમાધિથી,

ને એક એવ એ હૈયાકેરાં સ્પંદનમાંહથી

નગ્ન આત્માતણા વિજયમાંહથી

નવીના ને અદ્ભુતા કો સૃષ્ટિ એક સમુદ્ભવી.

કળી શકાય ના એવાં આનંત્યો ઊભરી જતાં,

વણમાપી મુદાકેરા હાસ્યને બહાર વેરતાં,

બહુતાયુક્ત પોતાની એકતામાં નિવાસ કરતાં હતાં;

છે જ્યાં સત્-તા અબદ્ધા ને વિશાળ વ્યાપ્તિએ ભરી,

તે જગત્ કરતાં મૂર્ત નિરહંકાર આત્મને

અતર્કિત પ્રકારથી,

પ્રહર્ષ પરમાનંદી શક્તિઓનો

કરતો 'તો યુક્ત કાળ અકાળ શું,

ધ્રુવો છે જે એકમાત્ર મુદાતણા;

વૈશાલ્યો શુભ દેખાયાં જ્યાં છે સર્વ લપેટાયેલ સર્વમાં.

વિપરીતો હતાં ના ત્યાં, ન 'તા ભાગો કાપી છૂટા પડાયેલા,

બધા અધ્યાત્મ-અંકોડે બધા સાથે હતા ત્યાં સંકળાયેલા

ને એક એવ ની સાથે બંધાયેલા અવિચ્છેદ પ્રકારથી:

પ્રત્યેક અદ્વિતીય ત્યાં

કિંતુ સર્વે જીવનોને પોતાનાં માનતો હતો,

ને અનંતતણી ભાવ છટાઓને અંત પર્યંત સેવતો

પોતાની જાતમાં વિશ્વ રહેલું એ પિછાનતો.

અનંતતાતણી તેજી ધૂમરીનું કેન્દ્ર દીપ્તપ્રભાવ એ

ઘડેલાયેલ સર્વોચ્ચ નિજ અગ્રે અને ચરમ વિસ્તરે

લહેતો એ નિજાત્માની પરમાનંદદિવ્યતા

પુનરાવૃત્તિ પામેલી નિજ અન્ય અસંખ્યાત સ્વરૂપમાં.
 અવ્યક્તરૂપનાં વ્યક્તરૂપો ને પ્રતિમૂર્તિઓ
 પોતાના ક્ષેત્રમાં લેતો પરિશ્રાંત થયા વિના,
 પ્રલંબાવ્યે જતો જાણે સ્વર્ગીય ગણનામહી
 સરવાળે ગુણાકારતણા હર્ષણથી ભર્યા
 પુનરાવૃત્તિ પાનારા શાશ્વતીના દશાંશકો.
 કોઈ યે અળગું ન્હોતું, કોઈ માત્ર પોતા માટે ન જીવતું,
 પોતામાં ને સર્વમાં જે હતો પ્રભુ
 તેને માટે પ્રત્યેક જીવતો હતો,
 પ્રત્યેક વ્યક્તિરૂપતા

અનિર્વાચ્યપણે ધારી રહેલી 'તી સમગ્રતા.
 ત્યાં એકસ્વરતા સાથે હતી બદ્ધ ન એકતા;
 હજારો રૂપ પોતાનાં એ હતી બતલાવતી,
 અવિકારી હતી એની સ્થિરતા જ્યોતિએ ભરી,
 બળો જગતનાં જંગી નિજ ખામી વિનાના ખેલની મહી
 પરવા વણનું લાગે એવું સૂક્ષ્મ નૃત્ય જે યોજતાં હતાં,
 જ્યાં નિત્યપલટો લેતાં અનિશ્ચય પગલાં પડતાં હતાં,
 ને સ્વાભાવિક સેવાનું દાસકાર્ય
 જેઓ દ્વારા કરાવાતું હતું બળે,
 તેમને ધારવા માટે
 બદલાતું ન એવું એ હતી ક્ષેત્ર સદાકાળ સુરક્ષિત.
 આભાસ નિજ આચ્છન્ન સત્ય પ્રત્યે જોતો 'તો મુખ ફેરવી
 ને એકતાતણા હાસ્ય કરતા એક ખેલનું
 ભેદને રૂપ આપતો;
 અદ્વિતીયતણા અંશો રૂપે એણે બનાવ્યા પુરુષો બધા,
 ને તે છતાંય છૂપા એ આત્માકેરા પૂર્ણાંકો સઘળા હતા.
 પ્રેમને કલહે મીઠે પલટાઈ સૌ સંઘર્ષ ગયો હતો
 ખાતરીબંધ આશ્લેષકેરા તાલમેળથી યુક્ત વર્તુલે.
 સમાધાની સાધનારું સુખ એકાત્મતાતણું,
 પૃથક્તાને આપતું 'તું સુસંપન્ન સલામતી.

મળે પરમકાષ્ઠાઓ જોખમાળી જહીં તે રેખની પરે
 ખેલાતો 'તો ખેલ ખેલોકેરો તૂટી પડે એ છેક ત્યાં સુધી,
 આત્માના દિવ્ય લોપે જ્યાં આત્મપ્રાપ્તિ થતી હતી
 એકતાના ભાવનો ત્યાં આવતો 'તો પરમાનંદ ઊછળી,
 અવિભાજિત માધુર્ય જેનું સંમુદથી ભર્યું
 સર્વસામાન્યતાકેરી અનુભૂતિ કરે કેવળબ્રહ્મની.
 ડૂસકું દુઃખનું ક્યાંયે ત્યાં જોવા મળતું નહીં;
 એક હર્ષાગ્રથી બીજા હર્ષાગ્રે ત્યાં

અનુભૂતિ દોડ મારી જતી હતી:
 વસ્તુઓનું હતું શુદ્ધ અને અમર સત્ય ત્યાં
 પરમાનંદ એકલો.

સારી પ્રકૃતિ ત્યાં એક સચૈતન્ય મોખરો પ્રભુનો હતો:
 સર્વમાં કરતી કાર્ય પ્રજ્ઞા એક સ્વયંસંચાલિતા અને
 સ્વાત્મનિશ્ચયનિષ્ઠ ત્યાં,
 અસીમ જ્યોતિની એક હતી ત્યાં ભરપૂરતા,
 ત્યાં પ્રામાણિકતા એક હતી અંતઃસ્ફુરણાજન્ય સત્યની
 સર્જક શક્તિનો એક મહિમા ને ભાવાવેગ હતો તહીં
 કૂદીને શાશ્વતીમાંથી અચૂક બહાર આવતો
 વિચાર ક્ષણનો પ્રેરતો 'તો ક્ષણિક કાર્યને
 હૈયામાંથી મૌનકેરા
 શબ્દ એક, હાસ્ય એક છલંગી આવતાં હતાં,
 લય સુંદરતાકેરો શાંતિમાં અવકાશની,
 જ્ઞાન એક કાળકેરા અગાધ અંતરે હતું.
 વિના સંકોચ સૌ સૌની પ્રત્યે ખુલ્લે ભાવે ત્યાં વળતું હતું:
 એ બધી જ્યોતિએ પૂર્ણ જિંદગીના સ્પંદતા ઉરની મહી
 હતો પ્રેમ એક એવી અવિચ્છિન્ન મહામુદા
 ગાઠ ને પુલકે પૂર્ણ એકાકારસ્વરૂપતા.
 એકતા સાધતી વિશ્વગ્રાહી દૃષ્ટિ હતી તહીં,
 શિરાને ઉત્તરો દેતી શિરાકેરી હતી સહાનુભૂતિ ત્યાં,
 વિચારને ઉરે છે જે ધ્વનિ તેને સુણનારી હતી શ્રુતિ,

અને અનુસરંતી જે હૈયાકેરા અર્થોને લયથી ભર્યા,
 હતો એક સ્પર્શ જેને ન 'તી જરૂર હસ્તની
 સંવેદના લહેવાને ને આલિંગન આપવા,
 આ બધા ચેતનાનાં ત્યાં હતાં સહજ સાધનો
 ને તે ચૈત્યાત્મની સાથે
 ચૈત્યાત્માની ગાઢતાનો હતાં ઉત્કર્ષ સાધતાં.
 અધ્યાત્મ શક્તિઓકેરી ભવ્ય વૃન્દકવાદ્યતા,
 સ્વરગ્રામ ચૈત્યકેરા માંહોમાંહ ચાલતા વ્યવહારનો,
 ઊંડી મપાય ના એવી એકતાને સંવાદિત્વ સમર્પતાં.
 આ નવાં ભુવનો મધ્યે પ્રક્ષેપાયેલ એ બન્યો
 વિશ્વને મીટમાં લેતી દૃષ્ટિનો એક અંશ, ને
 અવસ્થાન જ્યોતિકેરું સર્વસ્થાન-નિવાસિની,
 તરંગ શાંતિના એકમાત્ર સાગરની પરે.
 સંખ્યાતીત સંલપંતાં ચિત્તોને ચિત્ત એહનું
 હતું ઉત્તર આપતું,
 એના શબ્દો હતા વિશ્વ-વાણીકેરા જ અક્ષરો,
 વિશ્વે વિરાટ વ્યાપેલા
 ક્ષોભકેરું ક્ષેત્ર એક હતું જીવન એહનું.
 કોટિ કોટિ સંકલ્પશક્તિઓતણાં
 પગલાંની એને સંવેદના થઈ,
 એકમાત્ર ધ્યેય પ્રત્યે તાલબદ્ધ એ આગે વધતાં હતાં.
 નવીન પામતો જન્મ નિત્ય નિત્ય સ્ત્રોત ના મરતો કદી,
 સહસ્રગુણ સંમોહકારી એના પ્રવાહે પકડાયલો,
 રોમાંચિત થતો એની અમર્ત્યા માધુરીતણા
 ભમરાઓતણી મહી,
 રાજા ત્યાંથી સંચાર કરતો હતો,
 એના અંગેઅંગમાં ત્યાં ચકરાતી ગતિઓ શાંત ચાલતી
 અંત આવે નહીં એવી મુદાતણી,
 એકરૂપ જ છે એવા કેં કોટિ કોટિઓતણો
 પરમાનંદ એ હતો.

પૂર્ણતાના આ વિશાળા પ્રસ્ફોટનતણી મહી
બદલાતા જતા વ્હેણે વસ્તુઓના સ્થિરતા નિજ લાદતી,
પ્રદ્યોતંતી ભૂમિકાઓતણી એણે

પાયરીઓ જોઈ ક્રમિક વાઘતી,
પ્રભુપૂર્ણ અવસ્થાના આ ઉચ્ચતમ રાજ્યને
અપાયેલી ઈનામમાં.

સાંધીને તાર પોતાના સાચા ધર્મતણો એકલ સત્ય શું
ઊજળી કોટિનો હર્ષ પોતાનામાં પ્રત્યેક નિવસાવતો,
પ્રત્યેક જણ સૌન્દર્યે એકલો ને પૂર્ણ આત્મપ્રકારમાં,
મૂર્તિ ઢળાયલી એક ઊંડા કેવળ સત્યથી,
સુખિયા ભેદમાં સર્વ સાથે સંલગ્નતા હતી.

પડોશીના કાર્યભાગે સાહ્ય માટે સ્વશક્તિઓ
પ્રત્યેક અર્પતો હતો,

છતાં યે આપવાથી ના એને ઊણપ આવતી;
નફાખોરો નિગૂઢ વ્યવહારના

આદાને ને પ્રદાને એ વૃદ્ધિમંત થતા હતા,
અંગ પૂરક પોતાનાં અન્ય સર્વે એમને લાગતા હતા,
એકાકાર હતા તેઓ સામર્થ્યે ને સંપ્રહર્ષે સમૂહના.

પૃથક્ નિજ સ્વરૂપોનું સંપ્રહર્ષણ માણવા
એકતા અળગી પોતે પડી જાય, તે અવસ્થામહીય ત્યાં
એક કેવળ પોતાના એકાંતે સર્વરૂપની

ઝંખના કરતો હતો

ને એકરૂપને જોવા બહુ પાછો વળી નજર નાખતો.

સર્વપ્રકાશિકા સર્વસર્જિકા એક સંમુદા

દિવ્ય સત્યોતણા આવિભાવિ અર્થે કરતી શોધ રૂપની,

આભાઓને અનિર્વાચ્યકેરાં પ્રતીકરૂપની

તેમની પોતપોતાની અર્થયુક્ત ગૂઢતા લક્ષ્યમાં લઈ

શ્રેણીબદ્ધ બનાવતી,

ને નીરંગ હવાકેરે વિસ્તારે ઝાંચ રંગની,

તેમ સાક્ષી આત્મકેરી શુભા વિશુદ્ધતા પરે

તેમને પ્રકટાવતી.

આ રંગો પરમાત્માના સમપાર્શ્વ હતા સ્ફટિક હીરકો,
હતા સૌન્દર્ય એનું ને હતા શક્તિ, અને હતા

એનો આનંદ, જે કારણ સૃષ્ટિનું.

વિરાટ સત્ય-ચૈતન્ય એક આ સૌ સંજ્ઞાઓ ઊંચકી લઈ
પસાર કરતું કોક એક દિવ્ય બાલના હૃદય પ્રતિ,
ને એ હૃદય તેઓને હાસ્યોલ્લાસ સાથે વિલોકતું હતું,
આ સર્વોચ્ચ પ્રતીકોને લીધે આનંદ પામતું,
ને જે સત્યોત્તમું ધામ હતાં તે તેમના સમાં
એ પ્રતીકો જીવતાં ને સત્યસ્વરૂપ લાગતાં.

બ્રહ્મકેરી તટસ્થતા

ચમત્કારોત્તણી કીડાભૂમિરૂપ બની હતી,
ગૂઢ અકાળતાકેરાં બળો ગુપ્ત સંકેતે મળતાં તહીં:
એણે આકાશને કીધું પ્રભુકેરું ધામ આશ્ચર્યથી ભર્યું,
એણે કાળપટે રેલ્યાં નિજ કાર્યો જરારહિત ઓજનાં,
મનોમોહક ને મોટો હર્ષ દેનાર દર્શને
મુખ અદ્ભુત સૌન્દર્યપૂર્ણ એના પ્રેમનું ને પ્રભાવનું
એણે આવરણો દૂર કરી આણ્યું પ્રકાશમાં.
નિજ બ્રહ્માંડને ધામે સંચરંતી હતી દેવી સનાતની,
રમતી પ્રભુની સાથે માતા જેમ રમે સ્વ-શિશુ સાથમાં:
પ્રભુ માટે હતું વિશ્વ માનું હૃદય પ્રેમનું,
ને જે અમર સત્યો તે એનાં રમકડાં હતાં.
લુપ્ત-આત્મ અહીંનું સૌ દિવ્ય સ્થાન પોતાનું ત્યાં ધરાવતું.
બળો જે હ્યાં કરે દ્રોહ આપણાં હૃદયોત્તણો

ને જે પાપે પ્રવર્તતાં,

સર્વોચ્ચ સત્યરૂપે તે હતાં ત્યાં ને હતાં પૂર્ણ પ્રમોદમાં.
નિર્દોષ એક લોકે એ હતાં ઐશ્વર્યથી ભર્યાં,
આનંત્ય પર પોતાના હતું સ્વામિત્વ તેમનું.
તહીં મન હતું એક ભવ્યસૂર્યસ્વરૂપ, જ્યાં
દૃષ્ટિના રશ્મિઓ હતાં,

પ્રભાવે સ્વવિચારોના ઘાટ એહ હતું દેતું પદાર્થને,
વિહાર કરતું 'તું' એ સ્વ-સ્વપ્નોના મહાવૈભવની મહી.
કલ્પનાનો ચમત્કારી દંડ મોટું વશીકરણ સાધતો,
સાદ અજ્ઞાતને દેતો આવવાને હજૂરમાં

અને એને નિવાસસ્થાન આપતો,
સત્યકેરી સપ્ત-રંગી પાંખો ચિત્તતરંગિયા

સોનેરી વાયુમાં પાર પ્રસારતો,
અથવા કરતો ગાન અંતર્જાની હર્ષ-હૃદયની કને
ને સત્યરૂપને સમીપ લાવતા

સૂરો અદ્ભુતના સ્વપ્નલોકકેરા ગાયને એ પ્રયોજતો.

અજ્ઞેયને બનાવે જે પાસનું, વાસ્તવે ભર્યું.

તે તેની શક્તિએ એક પધરાવ્યો આદર્શમય મંદિરે;

વિચાર, મન, ને સૌખ્યભર્યા ઈન્દ્રિયવેદને

ઈશ-સામર્થ્યના શુભ રૂપો એણે વસાવિયાં,

વ્યક્તિસ્વરૂપ જીવંત નિવસાવ્યાં એક પરમદેવનાં,

જે અનિર્વાચ્યને વ્યક્ત કરે છે તે નિવસાવી સરસ્વતી,

અદૃષ્ટ સંનિધાનોને પ્રકટાવંત રશ્મિને,

અરૂપ જેમના દ્વારા પ્રકાશે છે તે શુદ્ધ આદિ રૂપને,

પ્રવેશ જે કરાવે છે શબ્દ દિવ્યાનુભૂતિને,

અને જે ભાવનાકલ્પો ઠઠબંધ ભરી દે છે અનંતને,

- તે સૌને નિવસાવિયાં,

વિચાર-વસ્તુતા વચ્ચે ઊંડું અંતર કો ન 'તું',

વિહંગ ઉત્તરો આપે જેમ કોઈ સાદ દેતા વિહંગને

તેમ તેઓ ઉત્તરો આપતાં હતાં;

વિચાર-વશ સંકલ્પ, ને સંકલ્પ-વશ કાર્ય થતું હતું,

જીવ ને જીવની વચ્ચે વણાયેલી હતી સુસ્વરમેળતા.

શાશ્વતી સાધના લગ્ને બનાવ્યો દિવ્ય કાળને.

ત્યાં હૈયે હર્ષ ધારીને ને હોઠે હાસ્યની છટા

જિંદગી નિજ કીડાથી અવિશ્રાંતા, પ્રભુની દૈવયોગની

લીલાના સાહસે શુભ લગાતાર રહી હતી.

એના અઠંગ ઉત્સાહે ધૂનધારી તરંગના,
રૂપાંતર પમાડતા એના મોદ-પ્રમોદમાં
એણે કાળપટે આંક્યાં માનચિત્રો
બનાવોના મનોહારી ગૂંચાળા કોયડાતણાં,
નવીન પલટાઓથી પ્રલોભાઈ વળે પ્રત્યેક એ વળે
કદી ન વિરમે એવી જાતની શોધની દિશે.
રૂખડા બંધ હંમેશાં રચતી એ

તોડવા જે પડે સંકલ્પને બળે.

નવીન સર્જનો લાવે નાખવાને વિસ્મયે એ વિચારને,
લાવે દ્વદયને માટે ભાવાવેગી કાર્યો સાહસથી ભર્યા
જ્યાં સત્ય અણધારેલા મુખ સાથે પ્રકટંતું પુનઃ પુનઃ,
યા જાણીતો હર્ષ જૂનો પુનરાવૃત્તિ પામતો,
મનોરંજક કો પ્રાસલય જાણે આવતો હોય ના ફરી.
માતૃ-પ્રજ્ઞાતણે હૈયે એ સંતાકૂકડી રમે,
વિશ્વની ભાવના જેની છે આબાદ એવી છે એ કલાવતી,
અસંખ્યાત વિચારોને એના ના એ ખુટાડી શક્તી હતી,
સવિચાર સ્વરૂપોમાં અંત એના મોટા સાહસનો કદી

આવી ના શક્તો હતો,

નવા જીવનનાં સ્વપ્નાંકેરા એના પ્રયોગનો
ને પ્રલોભનકેરો યે કદી અંત આવી ના શક્તો હતો.
એની એ જ અવસ્થા ને ફેરફારથકી એ નવ થાકતી,
અંત આવે ન એ રીતે ચલત્-ચિત્ર નિજ એ ખોલતી જતી,
દિવ્ય પ્રમોદનું નાટ્ય એનું એ ગૂઢતાભર્યું,
વિશ્વના પરમાનંદકેરું એ કાવ્ય જીવતું,
અર્થસૂચક રૂપોની ઉકેલાતી જતી એ ચિત્રમાલિકા,
વિકાસ પામતાં દૃશ્યસ્થલોકેરો વલયાકાર વીંટલો,
આત્માને પ્રકટાવંતા આકારોનું ધુમંત અનુધાવન,
ચૈત્યને શોધતા, ચૈત્યકેરી જોશભરી એ મૃગયા હતી,
દેવોનું હોય છે તેવું શોધવું ને કરવું પ્રાપ્ત એ હતું.
તત્ત્વ પાર્થિવ આત્માનું દૃઢરૂપ બનેલું ત્યાં ધનત્વ છે,

સ્વરૂપની સુખે પૂર્ણ બાહ્યતાની કલાકારીગરી તથા
ચિરસ્થાયી મૂર્તિઓનો ભાંડાગાર બનેલ છે
જ્યાં વિશુદ્ધ મુદાકેરું જગ એક ઈન્દ્રિયો વિરચી શકે:
શાશ્વત સુખનું ધામ હતું એ ને

જેમ કોઈ મજેદાર સરાઈમાં

તેમ કાળ-ઘડીઓને આવાસસ્થાન આપતું.
ઈન્દ્રિયો ત્યાં હતી દ્વારો જેના દ્વારા ચૈત્યાત્મા બહાર આવતો;
મનનો સર્વથી છોટો બાલો વિચાર, તે ય ત્યાં
ઉચ્ચોચ વસ્તુઓકેરો સ્પર્શ કોઈ સંમૂર્ત કરતો હતો.
ત્યાં પદાર્થ હતો વીણા આત્માકેરી રણત્કાર રવે ભરી,
પરમાત્માતણા ચાલુ રે'તા વિદ્યુદ્ધિલાસને

ઝાલવાને માટેની જાળ એ હતો,

પ્રેમની સાન્દ્રતાકેરી હતો ચુંબક-શક્તિ એ,
જેનો તલસતો સ્પંદ અને પોકાર ભક્તિનો
આકર્ષી લાવતો પાસે પ્રભુકેરા ઉપાગમો

ગાઢ, મીઠા અને અદ્ભુતતાભર્યા.

એની નક્કરતા પિંડ સ્વર્ગકેરી બનાવટતણો હતો;
એનામાં જે હતું સ્થૈર્ય ને સ્થાયિત્વ મીઠડી મોહિનીતણું
તે તેજસ્વી હતી કુંભી બનેલી સંમુદાતણી.
દિવ્ય જ્ઞાનેન્દ્રિયદ્વારા વણાયેલાં હતાં એનાં કલેવરો,
ને આશ્લેષ અપાતો જે ચૈત્યનો અન્ય ચૈત્યને
તેની પ્રગાઢતાને એ પ્રલંબાવ્યે જતા હતા.
બાહ્ય દૃષ્ટિ અને સ્પર્શતણી એની લીલા ભાવોખ્મણાભરી
હૈયાના હર્ષનો ઓપ ને રોમાંચ કરતી પ્રતિબિંબિત,
મનના ઊર્ધ્વ આરોહી શોભમાન વિચારનું
ને આત્માની મુદાકેરું પ્રતિબિંબન પાડતી;
પ્રાણનો હર્ષ પોતાની જ્વાલાને ને પુકારને

સાયવી રાખતો સદા.

અત્યારે જે જતું રે' છે તે બધું ત્યાં રહ્યું અમર રૂપમાં,
અધ્યાત્મ જ્યોતિની પ્રત્યે રૂપગ્રાહી મૃદુતા દ્રવ્યની ઘરી

ગૌરવે પૂર્ણ સૌન્દર્યે ને મઝાના તાલ ને મેળની મહી.
 વ્યવસ્થાબદ્ધ હોરાઓ હતી એની ને તે શાશ્વત ધર્મની
 ઘોષણા કરતી હતી;
 દૃષ્ટિ આરામ લેતી 'તી મૃત્યુમુક્ત રૂપોથી રક્ષિતા રહી;
 પારદર્શક પોશાક હતો કાળ તહીં શાશ્વતતાતણો.
 શિલ્પી ગોચર-આલોકે જીવંત આત્મ-શૈલને
 કંડારીને બનાવ્યો 'તો સત્યતાનો આવાસ શ્રીખ્મકાળનો
 અનંતતાતણા અબ્ધિતટના પુલિનો પરે.

અધ્યાત્મ સ્થિતિઓના આ મહિમાની વિરુદ્ધમાં
 સમાનાન્તર ને તો યે પ્રતિરોધી સ્વરૂપ જે
 હતા તે પ્લવતા 'તા ને પ્રભાવ પાડતા હતા,
 કરતા 'તા રાહુ-કાર્ય, ને છાયારૂપ ધારતા,
 જાણે ના હોય દ્રવ્યત્વ પામ્યો સંદેહ એમ એ
 ઝાંખ દેતા ઝબૂકતા:
 આ બીજી યોજનાને બે બૃહત્કાય નકારો સાંપડયા હતા.
 પોતામાં વસતો આત્મા પોતાનો જે ન જાણતું
 તે જગત્ શ્રમ સેવે છે નિદાન નિજ શોધવા
 ને પોતાની અસ્તિકેરી જાણી લેવા જરૂરને;
 પોતે જે વિશ્વ સર્જ્યું છે તેને જે જાણતો નથી,
 જડે છે જે પુરાયેલો ને વિડંબિત પ્રાણથી,
 તે આત્મા મથતો બહાર આવવાને અને મુક્ત થઈ જવા,
 જ્ઞાન મેળવવા, રાજા બની રાજ્ય ચલાવવા;
 હતા એક વિસંવાદે ગાઠ બદ્ધ બનેલ આ,
 છતાં અન્યોન્યથી ભિન્ન દિશે જાતા મુદ્દલે મળતા ન આ.
 શક્તિત્રયતણું રાજ્ય ચાલતું 'તું
 એની તર્કરહિતા ગતિની પરે,
 આરંભકાળમાં એક જ્ઞાનવિહીન શક્તિનું,
 મધ્યાવસ્થામહીં એક દેહધારી પ્રયત્નશીલ જીવનું,
 ને એના અંતમાં મૌન આત્માનું જે જિંદગીને નકારતો.

એક નીરસ દુર્ભાગી મધ્યકાર્ય પૃચ્છક મનની કને
 સંદેહાત્મક પોતાના સત્યનો પટ ખોલતું;
 એને ફરજ પાડે છે અજ્ઞ શક્તિ ભાગ ભજવવા નિજ
 ને નોંધ લેવડાવે છે નિજ પૂરી ન થયેલી કથાતણી,
 રહસ્યમયતાકેરી એની સંજ્ઞારહિતા યોજનાતણી,
 ને આવશ્યકતા સાથે દૈવયોગકેરા થયેલ લગ્નથી
 રાત્રિમાં જન્મ પામેલા જીવના કોયડાતણી.
 આ અંધાર છુપાવે છે આપણા ભવ્ય ભાવિને.
 મહાન, મહિમાવંત સત્યકેરો કોશેટો એ બનેલ છે,
 નિજ કોષે નિરોધેલી રાખે છે એ પાંખ ૧૮૦ ચમત્કૃતિ,
 કે રખે છટકી જાય બંદીખાનાથકી એ જડતત્વના
 ને વિરાટ નિરાકાર કાજ મારે વેડફી નિજ રમ્યતા,
 ને અજ્ઞેયતણે ગુહ્યે થઈ ગરક જાય એ,
 ને આશ્ચર્યભર્યું ભાવિ વિશ્વકેરું તજે સિદ્ધ કર્યા વિના.
 આજ સુધી મનાતી જે માત્ર કોઈ ઉદાત્ત સ્વપ્ન આત્મનું,
 યા ભ્રાંતિ કલેશથી યુક્ત માનવીના શ્રમંત મનની મહી
 એવી એક નવી સૃષ્ટિ જૂનીમાંથી ખડી થશે,
 અભિવ્યક્તિ ન પામેલા જ્ઞાનને વાય આવશે,
 દાબી રાખેલ સૌન્દર્ય સ્વર્ગકેરા પુષ્પ રૂપે પ્રફુલ્લશે,
 અપાર પરમાનંદે સુખદુઃખ પ્રવિહીન થઈ જશે.
 જિહ્વા વગરની દેવવાણી આખર બોલશે,
 પરચેતન પૃથ્વીની પર ચેતન ધારશે,
 આશ્ચર્યો શાશ્વતાત્માનાં સહયોગી બનશે કાળ-નૃત્યનાં,
 પરંતુ હાલ તો સર્વ લાવ્યું એક વ્યર્થ ફાલ વિરાટનો,
 સ્વ-માં લીન મૂક દ્રષ્ટા સામે ભ્રાંત શક્તિદ્વારા રખાયલો,
 દરકાર ન દ્રષ્ટાને દેખાતા તે અર્થવિહીન દૃશ્યની,
 થતી પસાર એ જોતો શોભાયાત્રા ચિત્રવિચિત્ર લાગતી,
 યથા વાટ જુએ કોઈ આશા રાખેલ અંતની.
 જોયું એણે જગત્ એક પ્રગટેલું થવાવાળા જગત્ થકી.
 જોવાના-સંવેદવાના કરતાં એ

અનુમાન વધારે કરતો હતો,
 દૂર દૂર ચૈતન્ય-પ્રાંતની પરે
 ગોળો ભંગુર અસ્થાયી ધૂમરાતો જતો હતો,
 ને નષ્ટ સ્વપ્નના વ્યર્થ ખોખા જેમ તેની પર તજાયલો
 આત્માના કોટલાકેરી ભાંગી જાય એવી પ્રતિકૃતિ સમા
 એના દેહે ગૂઢ નિદ્રામહી એકત્રતા ધરી.
 એ આકાર વિજાતીય લાગતું 'તું, છાયા મિથ્યા કથાતણી.

વિદેશી લાગતું 'તું એ હવે અસ્પષ્ટ ને દૂરતણું જગત્,
 આત્મા ને શાશ્વતી માત્ર સત્યરૂપ હતાં તહીં.
 પછી મથંત ભોમોથી આરોહીને આવી એની કને સ્મૃતિ,
 એક વખતની વ્હાલી
 હૈયે હેતતણે સેવી વસ્તુઓનો પોકાર એક લાવતી,
 ને એ પોકાર જાણે કે પોતાનો જ લુપ્ત પોકાર હોય ના
 તેમ ઉત્તર દેતું 'તું તેને રશિમ નિગૂઢ પરમાત્મનું.
 કેમ કે ત્યાંય છે વાસ અસીમા એકતાતણો.
 પોતાની દૃષ્ટિથી યે ના એ પોતાને ઓળખી શકતી હતી,
 ત્યારે યે મગ્ન એ રે'તી પોતાના જ અંધારા સાગરોમહી,
 જડતત્ત્વતણા સંજ્ઞાવિહીન સમુદાયમાં
 સંતાયેલી રહે છે એ
 ને રાખે છે ટકાવી એ વિશ્વકેરી ચેતનાહીન એકતા.
 આ બીજાત્મ વવાયેલો અનિર્ધારિતની મહી
 પોતાની દિવ્યતાકેરા મહિમાને ગુમાવતો,
 નિજ ઓજસની સર્વશક્તિમત્તા છુપાવતો,
 છુપાવતો નિજાત્માની સર્વજ્ઞાનસમર્થતા;
 પોતાની જ પરા-ઈચ્છાકેરો એ કાર્યવાહક
 જ્ઞાનને કરતો લીન અચિત્કેરા અગાધમાં;
 સ્વીકારી ત્રુટિ ને શોક, મૃત્યુ તેમ જ દુઃખ એ
 છુટકારાતણો દંડ ભરે અજ્ઞાન રાત્રિનો
 ઉદ્ધારે સૃષ્ટિનો પાત પોતાના સારતત્ત્વથી.

નિજ સ્વરૂપનું જ્ઞાન હતું એને
 ને હતું જ્ઞાન શા માટે આત્મા એનો ગયો હતો
 આવેગોએ ભયા અંધારની મહી
 ભેદ દ્વારા એકની જે કરવા પ્રાપ્તિ માગતી
 તે સખલંતી શક્તિકેરા શ્રમમાં ભાગ પાડવા.
 બે સ્વરૂપે હતો એહ, એક રૂપે ઊર્ધ્વે મુક્ત અને બૃહત્,
 બીજે રૂપે હતો એનો અંશ આંહી મથંતો, બદ્ધ, ઉત્કટ.
 સંબંધ બેઉ વચ્ચેનો
 બે લોકોને જોડનારો હજુ સેતુ બની શકે;
 હતો ઉત્તર આછેરો, હતો ઉચ્છ્વાસ દૂરનો;
 અપાર ચુપકીદીમાં સમાપ્ત સઘળું ન 'તું.
 રાત્રિદીપકના જેવું એની નીચે સુદૂરમાં
 સચેત અથ એકાકી હૈયું એનું ક્યાંક પોઠી રહ્યું હતું;
 તજાયેલું ઢળ્યું 'તું એ એકલું ને અનશ્વર,
 ચૈષ્ટાવિહીન અત્યંત ભાવાવેશે ભરેલા અભિલાષથી,
 એનું જીવંત ને હોમ-હુત હૈયું સમર્પિત,
 આરાધનાતણા ગૂઢ ભાવે લીન બની જઈ,
 વળેલું નિજ દૂરસ્થ જ્યોતિના ને પ્રેમના ઉત્સની ભણી.
 નિજ મૂગી આરજૂની પ્રભાવંતી શાંતિની સ્તબ્ધતામહી
 જોઈ ના શકતું પોતે તેવાં તુંગો પ્રત્યે એ દૃષ્ટિ માંડતું;
 જે ઝંખાભર ઊંડાણો છોડવાને પોતે સમર્થ ના હતું
 ત્યાંથી તલસતું હતું.
 કેન્દ્રે નિજ વિશાળી ને ભાગ્યભાષી સમાધિના
 નિજ મુક્ત અને ભ્રષ્ટ સ્વરૂપોની વચ્ચેના મધ્યમાર્ગમાં,
 પ્રભુના દિનકેરી ને
 મર્ત્યકેરી રાત્રિમધ્યે મધ્યસ્થરૂપતા ધરી,
 આરાધના જ પોતાના એકમાત્ર ધર્મરૂપે કબૂલતું,
 આનંદ અપનાવંતું
 વસ્તુજાતતણા એકમાત્ર કારણરૂપમાં,
 અન્ય કો'નો ભાગ ના જ્યાં તે કઠોર સુખને ઈનકારતું,

જે શાંતિ જીવતી માત્ર શાંતિ માટે તેને 'ના' સંભળાવતું,
જેનું બની જવાનો એ સંકલ્પ સેવતું હતું
તે દેવી પ્રતિ એ વળ્યું.

નિજ એકાંત સ્વપ્નાના ભાવોદ્રેક વડે ભર્યું
ઢળેલું એ હતું બંધ ને નિ:શબ્દ પ્રાર્થનાગૃહના સમું,
જ્યાં એકાકી ને અકંપ રશ્મિએ રુચિરાયિતા
રૂપેરી ભોમ નિદ્રામાં છે પોઢેલી નિવેદિતા
ને જ્યાં અદૃશ્ય સાન્નિધ્ય ઘૂંટણે છે પડેલું પ્રાર્થનામહી.
કોઈ અગાધ હૈયાએ મુક્તિ દેનાર શાંતિના
બાકીનું સૌ હતું તુષ્ટ શમની સ્થિરતાથકી;
આ માત્ર જાણતું 'તું' કે સત્ય એક પર પાર રહેલ છે.
ભાગ બીજા બધા મૂક હતા કેન્દ્રિત નીંદરે,
વિશ્વની ત્રુટિ ને શોક નિભાવી જે રહેલ છે
તે ધીરી ને વિમર્શીને કાર્ય કરંત શક્તિને

નિજ સંમતિ આપતા,
સચરાચરનો લાંબો જે વિલંબ તેને બહાલ રાખતા,
ઘૈર્ય ધારંત વર્ષોના કાલરહિત ભાવથી
પૃથ્વી ને માનવો માટે પોતે જેની માગણી કરતા હતા
તેણીના આવવાકેરી વાટ જોઈ રહ્યા હતા;
આ હતી ક્ષણ આગ્નેય જે તેણીને હવે બોલાવતી હતી.
એકાકી અગ્નિને એહ ઠારવાને ક્ષમ નિર્માણ ના હતું;
મનકેરી અને ઈચ્છાશક્તિકેરી

રિક્તતાને ભરતી દૃષ્ટિ એહની;
વિચાર વિરમી જાતાં
અવિકારી ઓજ એનું રહેતું ને વિવર્ધતું.
ચાવી જેની હતી કોક સચલા શાંતિ એક તે
મહાસુખતણી અંત:સ્ફુરણાએ સજાયલો,
જગના ઈનકારોની રિક્તતા મધ્યમાં થઈ
જિંદગીની ભીમકાય શૂન્યતામાં મંડયો એ ખંતથી રહ્યો.
નિ:શબ્દ પ્રાર્થના એની એ અજ્ઞાત પ્રત્યે પાઠવતો હતો;

ખાલી અસીમતાઓમાં થઈ પાછી આશાઓ નિજ આવતી,
તેમનાં પગલાંઓના ધ્વનિ પ્રત્યે કાન એ માંડતો હતો,
પરમેશ્વર પાસેથી સ્થિર આત્મામહી થઈ
આદેશે-શબ્દ આવે જે તેહની એ પ્રતીક્ષા કરતો હતો.

ત્રીજો સર્ગ સમાપ્ત